

Ганна СОКІЛ

**ІНТЕРПРЕТАЦІЯ
ФОЛЬКЛОРНИХ НОВОТВОРІВ
У НАУКОВОМУ ДОРОБКУ
ГАЛИЦЬКИХ ДОСЛІДНИКІВ
кін. ХІХ – поч. ХХ ст.**

Hanna SOKIL. On Interpretation of New Folklore Creations in Scientific Proceedings of Galician Researchers at the Late XIX and Early XX cc.

Однією з особливостей усної словесності вважається безперервність творення. Усі духовні надбання засвоюються й зберігаються завдяки традиції, яка не лише зв'язує теперішнє з минулим, але й передає наступним поколінням. Традиція у фольклорі динамічна і змінюється в залежності від історичних обставин, побуту народу. Оскільки фольклор – явище безперервного процесу, то в ньому постійно відбуваються зміни, рух. Унаслідок того одні твори зникають, появляються інші. У такому випадку маємо справу з новотворами.

З часу становлення фольклористики вчених турбувало майбутнє народної пісні, як і усної словесності взагалі. І якщо на поч. ХІХ ст. лунали тільки песимістичні голоси (М.Цертелева, П.Лукашевича та інші) про загибель народної пісні, то вже наприкінці ХІХ – поч. ХХ ст. ця проблема стала предметом досліджень М.Драгоманова, О.Потебні, І.Франка, В.Гнатюка, Ф.Колесси. Не обійшли її своєю увагою і сучасні науковці ХХ та ХХІ ст. – О.Дей і С.Грица¹, Р.Кирчів², Г.Дем'ян³ та інші.

¹Співанки-хроніки. Новини / Упоряд. О.І.Дей (тексти), С.Грица (мелодії).– К.: Наук. Думка, 1972.– 560 с.

²Кирчів Р. Фольклорні новотвори в дослідженнях Володимира Гнатюка // Роль Володимира Гнатюка у розвитку української національної культури. Тези доповідей і повідомлень наук. конф., присвяченої 120-річчю від дня народження Володимира Гнатюка.– Тернопіль, 1991.– С. 33-35.

³Дем'ян Г. Українські повстанські пісні 1940-

Мета пропонованої статті – проаналізувати й узагальнити науковий доробок галицьких дослідників кін. ХІХ – поч. ХХ ст. про пісенні новотвори в контексті загальноукраїнського осмислення.

В усі часи фольклористів цікавила низка питань, які й досі залишаються актуальними: 1. Чи справді народні пісні зникають? Які причини їх зникнення? 2. Що породжує виникнення нових народних творів? 3. Яку роль при цьому відіграє традиція? 4. Які характерні ознаки новотворів? Кожен із дослідників намагався розв'язати ці питання на основі аналітичних розробок тих записів текстів нових пісень, які були у його розпорядженні (новотвори записували І.Франко, В.Гнатюк, В.Шухевич, О.Роздольський, Ф.Колесса та інші).

І.Франко вважав, що поетична творчість нашого народу ще не вичерпалась, що народ, здатен “видобувати чимраз нові тони” на всякі справи, які торкаються його життя⁴. Важливим доказом цього учений назвав збірник М.Драгоманова “Нові українські пісні про громадські справи” (Женева, 1881) І.Франко виступав проти згасання народної поезії і не поділяв думки про її занепад. Свої погляди висловив ще в досить юному віці, зокрема в написаній 1877 р. рецензії на “Сербські народні думи” (в перекладі М.Старицького), в якій став на захист нових са-тиричних пісень. Їх появу дослідник розглядав як прояв вищого розвитку народного самопізнання, коли народ починає критично розглядати суспіль-

2000 років.– Львів; К., 2003.– 582 с.; Див. також: Дем'ян Г. Народ про Карпатську Україну 1938-1939 років // Фольклор у духовному житті українського народу.– Львів, 1991.– С. 87-89; Його ж. Повстанська співанка-хроніка з південного Закарпаття // Літопис Червоної Калини.– Львів, 1993; Його ж. Повстанська боротьба ОУН-УПА проти гітлерівців у пісенному фольклорі українців // Визвольний Шлях.– Львів; Лондон, 1995.– Кн. 9 (570).– С. 1123-1133; Його ж. Тюремні політичні пісні українців // Записки НТШ. Праці Секції етнографії і фольклористики.– Львів, 2001.– Т. ССХІІ.– С. 365-414.

⁴Франко І. Знадоба до вивчення мови і етнографії українського народу: II. Дещо про Борислав // Франко І. Зібр. творів: У 50-ти т.– Т. 26.– К.: Наук. Думка, 1980.– С. 186.

ний устрій, який його оточує. А ще такі пісні, на його думку, містять багато матеріалу до народної соціології⁵.

Інтерес до різних аспектів цієї проблеми І.Франко висловив у низці праць – “Дещо про Борислав”, “Дещо про картоплю” (обидві – 1882 р.), “Жіноча неволя в руських піснях народних” (1883 р.), “Галицький страйк у народній пісні” (1905) та інших. Він не лише констатував безперервний розвиток народної творчості, а й наголошував про постійне її збагачення новотворами. Дослідник також порушив актуальні питання про витоки народної пісні, відтворення дійсності в усній словесності, аналізував причини творення нових пісень, їхнє поетичне вираження тощо.

Спеціальну розвідку “Пісенні новотвори в українсько-руській народній словесності” (1902) опублікував В.Гнатюк, дійшовши висновку, що пісні взагалі гинуть так само, як і виникають. “Ми знаємо, – зазначив учений, – що козацькі думи, чумацькі пісні, гайдамацькі, опришківські та багато інших не витворюються вже тепер, а коли їх іще й пам’ятають між народом, а записувачі записують навіть до останніх часів, то все ж їм уже недовге життя, вони засуджені на смерть”. Однак це стосується окремих пісенних жанрів, а не всього фольклору. Серед головних причин зникнення пісень фольклористи виділяли такі: 1) відсутність відповідного ґрунту і певних обставин для їх творення, (скажімо, як можуть творитися козацькі пісні, коли нема самого козацтва?); 2) “народні пісні ніколи не витворюються *ex post*, тільки зараз у тій хвилі”, тобто зразу при проходженні певних подій або тих, що лише відбулися і зберігаються кожному в свіжій пам’яті⁶.

В.Гнатюк, як і І.Франко, не поділяв міркувань про загальне “завмирання” народної творчості: “Доки народ живе, доти його життя мусить мати конкретні форми на зверху”⁷. Їхні судження близькі до висловлювань М.Драгоманова, про те, що

процес духовної творчості не може припинитися: “Коли нові мотиви життя будять думку і чуття народу, то появляються й нові твори...”⁸. Подібні думки знаходимо і в О.Потебні, що також глибоко усвідомлював: про занепад поезії можна говорити лише в тому сенсі, що народ, поки живий, безперервно переробляє мову, поезію, застосовуючи їх до мінливих потреб життя, а тому поезія живе “скрізь щогодинно і щохвилино, де говорять і думають”⁹.

Дослідження новотворів продовжив Ф.Колесса у низці статей – “Погляд на теперішній стан пісенної творчості українського народу” (1910), “Наверсткування і характеристичні признаки українських народних мелодій” (1916), “Українська народна пісня на переломі 17-18 вв.” (1928), “Українська народна пісня в найновішій фазі свого розвитку” (1928). Він також не був прихильником того, що пісня абсолютно зникає. З одного боку, як слушно зауважила В.Юзвенко¹⁰, дослідник звернув увагу на закономірний процес певного згасання окремих жанрів пісенної творчості в нових історичних умовах, з іншого, він підкреслив, що поетична творчість українського народу “все ж таки не згасає, не вмирає, а далі розвивається, перероджується й переходить у нову фазу свого розвитку”¹¹. Проте він усвідомлював безповоротність певних явищ. Учений заявив: “Хоч яким невідрадним проявом є відмирання давніх пісень, та, очевидна річ, всякий природний процес у мільйонних народних масах іде з такою стихійною силою, що ніякі заходи не можуть його спинити, і тут даремні були б усякі зусилля вдержати при житті, наприклад, козацькі пісні і думи, коли ж вони уже давно перестали витворюватися і розвиватися”¹². “Рекомпенса-

⁸Нові українські пісні про громадські справи.– Женева, 1881.– С. 79.

⁹Потебня А.А. Из записок по теории словесности.– Харьков, 1905.– С. 59.

¹⁰Юзвенко В. Ф.М.Колесса – дослідник народної творчості // Колесса Ф.М. Фольклористичні праці.– К., 1970.– С. 5.

¹¹Колесса Ф. Українська народна пісня в найновішій фазі свого розвитку // Колесса Ф. Фольклористичні праці.– К., 1970.– С. 36.

¹²Колесса Ф. Погляд на теперішній стан пісенної твор-

⁵Франко І. Сербські народні думи // Франко І. Збір. творів: У 50-ти т.– Т. 26.– К., 1980.– С. 59.

⁶Гнатюк В. Пісенні новотвори в українсько-руській словесності // Гнатюк В. Вибрані статті про народну творчість.– К., 1966.– С. 86.

⁷Там само.

тою”, хоч далеко не повною, дослідник вважав нові пісні, так звані пісенні новотвори.

Які ж причини викликають появу нових пісень? Роздумуючи над новотворами І.Франко зазначив, що не всякі справи відкликаються в народних піснях. До цього їх спонукають такі три головні моменти: 1) щоб справа була близька народу і торкалася його життя; 2) щоб вона стосувалася не лише певних вибраних одиниць, але цілої маси народу чи то в цілім краю, чи в певній місцевості; 3) щоб справа ця була зрозуміла для народу¹³.

Причиною появи нових пісень Ф.Колесса вважав насамперед зміни громадського устрою, суспільних відносин, важливі історичні події, що мають вплив на життя народу, звертають на себе загальну увагу. На конкретних прикладах із публікацій В.Гнатюка, В.Шухевича та власних зібрань Ф.Колесса розглянув особливості пісенних новотворів, тематику, основні мотиви, ритмічну та віршову будову строф. Щодо змісту він виділив пісні про громадські, економічні та політичні справи, а також події історичні, що так чи інакше захоплюють інтереси народу. До них він зачислив такі головні теми: угорське повстання 1848 р. (про Кошута); скасування панщини в Австрії (1848); смерть цесареві Єлизавети; проповідь тверезості, пропагована митрополитом Йосифом Сембратовичем; нарікання на неврожай і голод як кару Божу за пияцтво і неморальне життя. Та найважливіше місце, за спостереженням ученого, займають пісні про еміграцію до Америки. Вони, на думку Ф.Колесси, складають справжню епопею, що з різних боків змальовує долю емігрантів.

Учений звернув увагу на велику кількість новотворів з політичним і суспільним підґрунтям, що дало йому підстави висловити цікаву пропозицію – уже на той час можна було б значно доповнити збірку М.Драгоманова “Нові українські пісні про громадські справи”. Покликаючись на твердження іноземних дослідників, зокрема О.Бекеля, Ф.Колесса наголосив, що пісні

на історичні, політичні й суспільні теми загалом доволі рідко зустрічаються в інших народів, таке явище характерне саме українській народній поезії.

Важливі спостереження висловив дослідник стосовно віршової будови строф, слушно зауваживши про домінуюче поширення коломийкового вірша (4 + 4 + 6) у Східній Галичині та 12-складового вірша (6 + 6) на Лемківщині. Висновок, який зробив учений у 20-их рр. ХХ ст., актуальний і зараз: коломийка і тепер чи не найбільш живучий жанр народної поезії. Завдяки своїй фрагментарній формі вона найкраще надається до імпровізацій, до передавань тонких нюансів почуттів, уходить у деталі особистого й родинного життя й народного побуту, легко переходить у царину жарту й сатири. Коломийка постійно розвивається, зростає й поповнюється новим змістом, не цураючись навіть зовсім поважних суспільно-економічних тем. При цьому фольклорист навів цілий цикл коломийок на тему світової війни. Можемо констатувати, що пісенна коломийкова традиція не перервалася на Бойківщині і до сьогодні, Це підтверджують нові публікації з цього регіону¹⁴.

Підтримуючи думку своїх попередників (М.Костомарова, М.Драгоманова, І.Франка та інших), Ф.Колесса неодноразово підкреслював, що українська народна поезія пронизана гуманними свободолюбними ідеями, у ній виявляється прагнення до волі і соціальної справедливості. Він виділяв надзвичайну чутливість народної пісні на всяку суспільну кривду й поневолення, на всякі актуальні події, що захоплюють народ. Про це, на думку дослідника, свідчать найкраще українські історичні та політичні пісні, до яких відніс і новотвори: пісні про емігрантів, про світову війну, про національно-визвольну війну з польськими окупантами. Треба зазначити, що увагу Ф.Колесси вже тоді привернули пісні січового стрілецтва. “Наслідком визвольних змагань українського народу, – писав учений, – в часі світової війни поширилося між сільським людом

чості українського народу // Колесса Ф.М. Музикознавчі праці. – К., 1970. – С. 246.

¹³Франко І. Знадоба до вивчення мови... – С. 187.

¹⁴Фольклорні матеріали з отчого краю / Збір. Василь та Ганна Сокіл. – Львів, 1998. – С. 565.

теж чимало пісень, складених українськими січовими стрільцями. Та чи вдержаться вони, і які зміни виявлять в усній традиції, покаже щойно час”¹⁵. І час показав – стрілецькі пісні активно побутують у фольклорному репертуарі українців, незважаючи на довгі переслідування і самого стрілецтва, і пісенності, пов’язаної з цим явищем. На сьогодні можемо з впевненістю заявити, що вони стали вже предметом наукових студій¹⁶.

Пісням з “політичним і суспільним підкладом” Ф.Колесса надавав перевагу, порівнюючи з піснями на новелістичні теми, які він виділив окремо серед новотворів. Деякі з новелістичних, на думку дослідника, можна зачислити до ефімерних (одноденних), тих, що скоро забуваються. До них він відніс пісні про вбивство цесаревої Єлизавети, проповідь тверезості і тому подібне, а також новоскладені гуцульські та бойківські пісні про світову війну. Якщо перші з перелічених, дійсно, якоюсь мірою майже забулися (і то не повністю), то коломийки про світову війну активно побутують і в кін. ХХ ст., що засвідчують сучасні фіксації таких моностроф на Бойківщині, а також і зразка пісні, в якій проповідується тверезість (запис зроблено у Верхній Рожанці від Дуб Марії, 1931 р. н.)¹⁷. Отже, в цьому Ф.Колесса, як бачимо, не мав абсолютної рації.

Треба зазначити, що аналізуючи новотвори оповідального характеру (за сучасною термінологією “співанки-хроніки”), дослідник виділив характерні їх ознаки: реалізм зображення, багатство локальних рис, деталей, вказівки на місцевість, назви дійових осіб, пору року, навіть на авторів пісень. “Всі згадані риси та подробиці, – зазначав учений, – всі ті сліди дійсної події й випадкових обставин неначе ваготять на пісні, приковують її до ґрунту, на якому вона виросла, та не дозволяють знятися вгору й полетіти у дальший світ”¹⁸. І тут фольклорист не помилився – деякі пісні зо-

всім не переходять не лише межі Гуцульщини, а навіть і кількох сіл.

Виникнення варіантів пов’язане з появою в них якихось новацій. А кожна новація, що тягне за собою варіанти, є результатом і перетворенням традиції. Якщо новації переступають межу, то пісня чи інший жанр залишається лише досягненням тієї особи, яка надто сміливо обійшлася з попередньою творчістю. Такі спостереження найкраще проводити на фольклорних зразках, які виникли порівняно недавно. Скажімо, досліджуючи новотвори про картоплю, Франко звернув увагу на невисоку вартість двох варіантів, записаних на Самбірщині та Коломийщині. На його думку, їх псувала “значна прикраска побожності та неприродна персоніфікація картоплі”¹⁹. Це й стало причиною того, що пісня не розійшлася широко серед народу, а залишилася жити переважно в устах старців-лірників, які її склали. Індивідуальний акт можна зафіксувати, проте це не означає, що виняткове явище збережеться.

Важливим для сучасних науковців є спостереження І.Франка, В.Гнатюка, Ф.Колесси над новотворами як цінним матеріалом для висвітлення процесу виникнення народних пісень взагалі. Бо ж усі народні пісні були колись новотворами й мусили перейти подібну ситуацію. Отже, для того, щоб пісня могла прийнятися в широких колах поза місцевістю, де з’явилася, вважали дослідники, вона мусить насамперед позбутися локальних подробиць та індивідуальних рис якогось одного відіраного факту. Істотною прикметою народної пісні та найважливішою умовою її поширення є **типізація** [виділення наше. – Г.С.] самої події, дійових осіб і ситуацій. Щоб досягти цієї типізації, новотвір повинен пройти довгий шлях шліфування і, тільки втративши свої локальні подробиці та індивідуальні риси, він стане загальнонародним поетичним надбанням. Такі міркування поділяв і М.Грушевський, котрий наголошував, що народний твір, передаючись із покоління в покоління, має тенденцію стирати все індивідуальне, зв’язане з обставинами місця й моменту, а залишити найбільш загальне²⁰.

¹⁵Колесса Ф. Українська усна словесність.– Едмонтон, 1983.– С. 94.

¹⁶Див.: Стрілецькі пісні / Упоряд. О.Кузьменко.– Львів, 2005.

¹⁷Фольклорні матеріали...– С. 408-409.

¹⁸Колесса Ф. Українська народна пісня...– С. 46-47.

¹⁹Франко І. Знадоба до вивчення мови...– С. 195.

²⁰Грушевський М. Історія української літератури: В 6-

Головну роль у складанні народних пісень учені надавали таки індивідуальній творчості, підкресливши, що це засвідчують самі згадки в народних піснях про творців-імпрровізаторів, наприклад: “Склала сису співаночку Крамарева Анна”. Джерелом, з якого випливають нові пісні, є індивідуальна творчість обдарованих одиниць з-поміж селян²¹. Проте дослідники не відкидали ознак колективного. Коли пісня стає справді народною, то для авторської оригінальності не залишається багато місця: нова пісня стає дуже подібною до інших народних пісень. Передаючи її з пам'яті, співці змінюють її по-своєму, не дбаючи про творця пісні, його “авторські права”, та нівелюють до решти прояви індивідуальної творчості. Тільки пройшовши такий процес асиміляції, пісня доростає до того, щоб могли вдержатись у народній традиції, але тоді вона вже має ознаки колективної творчості. Усе це можна простежити особливо в новотворах і в піснях, що знаходяться, так би мовити, *in statu nascendi* (у стадії зародження). Таким способом колективна творчість накладає свій відбиток на індивідуальний поетичний твір.

Заслуга галицьких фольклористів полягає і в дослідженні мови пісенних новотворів у порівнянні з загальновідомими давніми піснями. Вони слушно зауважили, що у давніх народних піснях переважають загальні місця (*loci communes*), вироблені формули, епічні повторення й інші ознаки образного пісенного стилю. А новотвори стоять іще на перших щаблях вигладжування вислову й шліфування поетичного стилю, тому мова в них буденна, прозова, непоетична, не багата на образний вислів²². Проте трапляється часто й так, що творці нових пісень користуються традиційною поетикою й формулами, відомими їм з давніших пісень. Узагальнивши міркування І.Франка, В.Гнатюка, Ф.Колесса дійшов важливого висновку, що нова пісня може лише тоді прийнятися в широких кругах і стати справді народною, коли повністю пристосується до традиційних форм також з погляду **віршової будови й мелодії**.

Отже, дослідження новотворів, які провели І.Франко, В.Гнатюк, Ф.Колесса, врахувавши теоретичні положення попередників, аргументовано ствердили безперервність фольклорного творення. Великою заслугою перед українською наукою є те, що вони заперечили твердження про занепад усної словесності, збагатили її цінними теоретичними положеннями, поглядами на нову народну поезію, показали роль традиції та інновацій. Порівняно з І.Франком та В.Гнатюком Ф.Колесса розширив рамки студій новотворів усної словесності, розглянув не лише причини їх виникнення, зміст і тематику, а й детально проаналізував віршову форму, поетику, мову та їх ритмомелодику. Важливо й те, що тогочасні вчені постійно наголошували на потребі вивчення новотворів (особливо на суспільну та історичну тематику), оскільки в них реально відбиваються події. В цьому вони продовжували вчення М.Драгоманова, котрий констатував, що народ не складає пісень так собі, тільки для співу чи для забави, а складає їх, маючи на меті дійсне життя, – що дає українським пісням щиро реальний (дійсний) характер²³. Суттєвими в цьому контексті є розмірковування про індивідуальне й колективне у пісенному новотворенні. Традиційність виявляється у стилізації, у формі фольклорної трансформації тем, образів, мотивів. Конструктивні новації відроджують традицію, включають її в динаміку сучасного творчого і культурного процесу і поступово набирають статусу традиційності. Теоретичні положення фольклористів кін. XIX – поч. XX ст. про новотвори актуальні й сьогодні, бо, справді, постійно виникають нові пісні на гострі політичні, суспільні, громадські та історичні теми.

ти т., 9 кн.– К., 1993.– Т. 1.– С. 57.

²¹Колесса Ф. Українська народна пісня...– С. 51.

²²Там само.– С. 48.

²³Політичні пісні українського народу XVIII-XIX ст.– Ч. I.– Женева, 1885.– С. 14.